

Birute Klaas-Lang

Tartu ülikooli eesti keele (võõrkeelena) professor

Leedu keelehoole – ideoloogiline lahinguväli

Eesti keelehooldes põhialustega on keeleteemade vastu huvi tundev eestlane ilmselt üsna hästi kursis. Selleks aga, et mõistaksime hinnata meie praeguse keelehooldesüsteemi efektiivsust, on kasulik teada ka seda, kuidas toimib keelehoole ja -korraldus teistes riikides. Siinses artiklis teeme tutvust Leedu keelehooldesüsteemiga, mis on kahtlemata omapärane ja pakub mõtlemisainet eestlastelegi.

Leedu keel kui indoeuroopa mälupank

Leedu keelehooldes traditsioonidest ja tänapäevast rääkides tuleks esmalt alustada sellest, et tegu on väga unikaalse ja arhailise indoeuroopa keelega. See on lause, millega tavaliselt alustatakse leedu keele tutvustamist ja mis oma põhiolemuselt peab ka paika. Tõepoolest, keele struktuurilised erijooned, aga ka rõhu ja kõnemeloodia ning sõnavara omapära muudavad leedu keele sarnaseks näiteks ladina ja vanakreeka keelega. Need keeled on aga n-ö surnud ehk siis igapäevaelus käibelt kadunud keeled, mida ei anta enam põlvest põlve, vanematelt lastele edasi. Leedu keel on aga igati elav keel, mida räägib ligi neli miljonit emakeelset kõnelejat. Leedu keeles on säilinud lühikesed ja pikad vokaalid nagu vanakreeka keeles, sõna lõpus on alles vokaalid ja sõna rõhk võib käänamisel ja pööramisel liikuda (nagu sanskriti keeles). Ega asjata rõhutanud leedu keele omapära ja lähedust indoeuroopa muistse algkeelega ka keeleteaduse klassik Antoine Meillet, kelle kuulsat lauset „Kes tahab teada, kuidas rääkisid meie indoeurooplastest esivanemad, peaks kuulama, kuidas räägib leedu

külamees“ tsiteeritakse leedu keele ajaloolist eripära käsitlevates teostes ikka ja jälle.

Leedulased ise on väga uhked oma ajaloo (suurvürstiriik, mis ulatus Läänemerest Musta mereni!), aga ka ajaloopärandit kandva keele üle. Keel aga pole siiski muuseumieksponaat, millelt aeg-ajalt tolmu pühkida ja mis heade säilitamistingimuste korral peab muutumatuna vastu saajandeid. Keel on protsess, see on püsivas muutumises, ammutades uuenemiseks jõudu keelest endast ja oma rääkijatelt, aga saades keelekontaktidest jootuvalt mükse innovatsiooniks ka väljastpoolt. Siit jõuamegi selle tõsise dilemmani, mis leedu keelehooldajate ees seisab: kas püüda säilitada keele arhailist vormi ja sisu, suunates jõuliselt keelekasutaja valikuid, või hoopis liberaliseerida suhtumist keelenormi ja arvestada peamiselt tegelikku keelekasutust, mis viib leedu keele paraku kaugemale sellest „ideaalsest vanast indoeuroopa mälupangast“, mille järele Antoine Meillet õhkas.

Piirkondlikust murdest riigikeeleni

Kas keelehoole peaks tegelema vaid muutuva keele kosmeetiliste korrektsoonidega või juhtima jõuliselt kogu protsessi ning vajaduse korral olema ka takistus muutuste teel – see on tõepoolest fundamentaalne küsimus ja kindlasti mitte ainult leedu keeleteadlaste jaoks. Eks eesti keelehooldajad tunnetavad norminguid ja soovitusi seades samuti seda õhukest jääd oma jalge all. Kui ilmaennustajatel on töötavad mudelid, statistika ja loodusteaduslikud mõõdikud, et homset vihma või päikest ennustada, siis keelehooldaja ja õigekeelsuse sõnaraamatu koostaja peab oskama ennustada, kas mingi kõnekeelde tulnud uudiskeelend ka kirjakeeles kinnitub ning kas näiteks tingiva kõneviisi kasutamine ilma pöördelõppudeta on viga (nagu see oli veel kolmkümmend aastat tagasi) või keel lihtsalt ongi selliseks muutunud.

Leedu ühtse kirjakeele kujunemis- ja kujundamisaeg jääb 19. sajandi lõppu. Leedu külade ja linnade keelekasutus erines 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses märgatavalt. Kui maapiirkonnas (seal elas umbes 80% elanikkonnast) räägiti omavahel ikka leedu keelt selle piirkondlikus variandis, siis linnade elanikkond oli valdavalt mitmekeelne ja leedu keel polnud elanike keelevalikus kindlasti esimesel kohal, pigem kasutati ikka poola, vene, aga ka rohkesti jidiši keelt. Nagu paljude Euroopa keelte puhul (näiteks ka eesti ja soome keel), valiti ka leedu kirjakeele baasiks üks murre,

nimelt Kaunase ümbruses kõneldav lõunapoolne lääne ülemlaenu murdevariant. Valiku määrasid nii piirkonna tugev majanduslik potentsiaal kui ka sealt võrsunud rohke rahvuslik intelligents. Vähem oluline polnud ka asjaolu, et just nimelt seda murdevarianti, kus oli kõige „ehedamal moel säilinud vana indoeuroopa keelekuju“ kirjeldas ka August Schleicher (1856) oma leedu keele grammatikas, pannes aluse leedu keele arhailisuse väärtustamisele, mis mängib väga olulist rolli nii tänapäeva leedu keelepoliitikas kui ka -korralduses. Tänapäeva leedu keelehoolde väärtusi ja ideaalkeele visiooni tuleb otsida samast ajast ja samast diskursusest.

Kahe ilmasõja vahelisel ajal sai leedu keel iseseisva Leedu vabariigi riigikeeleks. Ühtse „õige“ kirjakeele valdamine sai ideaaliks, nagu Eestiski ja mujal Euroopas. See visioon „õigest leedu keelest nii kõnes kui ka kirjas“, mida tuleb hoida ja võõrõiguste eest kaitsta, püsib tänapäevani.

Trahv vale sõna eest

Leedu keele normingute ja soovitude seadmise ülesanne, õigus ja kohustus on Leedu seimi juures asutatud riigikeele komisjonil (*Valstybinė lietuvių kalbos komisija*)¹. Nii on sätestatud Leedu keeleseaduses ja ka järjestikustes riigikeele strateegiates. Normingutele vastavat keelekasutust avalikus ruumis kontrollib riiklik keeleinspeksioon (*Valstybinė kalbos inspekcija*)². Kui trükimeedia ja avalik-õiguslike meediakanalite keelega on keelestrateegia üldiselt rahul, siis suurt probleemi nähakse sotsiaalmeedia, aga ka kommertskanalite keelekasutuses, mis on põhjustanud ka „ühiskondliku pahameele“ (Keelestrateegia 2018: 32.1.).

Leedu keeleinspeksioon kontrollib riigikeele kasutust avalikus ruumis ja asjaajamises ning teeb vajaduse korral ka ettekirjutusi. Eesti lugeja jaoks on aga ilmselt üsnagi huvitav fakt, et kontrollitakse ka emakeelsete leedulaste keele kvaliteeti, st avalik-õiguslikus ruumis kasutatavat kirjalikku ja suulist keelt. Nii võib lugeda keeleinspeksiooni 2019. aasta aruandest, et aasta jooksul fikseeriti tele- ja raadiosaadetes 365 grammatikaviga, 294 eksimust sõnavaras ja 1212 rõhuviga. Kokku kuulati 249 tundi saateid (Keeleinspeksioon 2019: 16). Keeleinspeksioon kogub vigu ja teeb ettekirjutusi trükitud kirjasõna väljaandjatele, aga ka interneti kodulehe valdajatele. Vigu ning ettekirjutusi on väga palju.

¹ <http://www.vlkk.lt/>

² <https://vki.lrv.lt/>

Leedu vabariigi valitsus kinnitas 1997. aastal suurte keelevigade nimekirja (*Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas*)³, mida on ka pidevalt täiendatud ja mis sisaldab ebasobivaid keelendeid, aga ka sagedasemaid eksimusi normeeritud kirjakeele kasutuses nii foneetika, morfoloogia kui ka süntaksi valdkonnas. Eksimuste eest avalikus ruumis (näiteks telesaadetes) olid ette nähtud ettekirjutused ja ka trahvid. Viimased aastad on siiski toonud kaasa muutuse ja keeleinspeksioon pole normile mittevastavate keelendite kasutamise eest juriidilistele ega füüsilistele isikutele enam trahve välja kirjutanud. Ent veel kümnekond aastat tagasi oli kommertstelekanalite eelarves ette nähtud ka trahvisummad, sest paraku „ei kasuta emakeelne leedulane alati laitmatut normeeritud kirjakeelt“.

„Vana ja väärika“ ning „tänapäevase ja tegeliku“ sõda

2019. aastal otsustas Leedu vabariigi valitsus, et suurte keelevigade kogu ei oma enam administratiivset jõudu ning kehtib edasi soovitusena ja hea keelekasutuse eeskujuna⁴. See valitsuse otsus oli kindlasti äärmiselt tähelepanuväärne samm liberaalsema keelekorralduse poole, kuid põhjustas ühiskonnas uue tormi. Leedulaste enda ja muidugi ka keelteadlaste seas on eriti viimased kümnekond aastat peetud keeleküsimuses tuliseid debatte, lausa lahinguid. Avalikes esinemistes on rindejoone ühel pool riigikeele komisjon, keeleinspeksioon, aga ka paljud keeleteadlased, kes pooldavad keelekasutaja jõulist suunamist ja kirjakeele normimist, mis säilitaks leedu keeles kõik selle, mis teeb ta „vanaks ja väarikaks“. Vastarrinnet juhhib Loreta Vaicekauskienė, leedu keele instituudi sotsiolingvistika osakonna juhataja, kelle teadustegevus ongi keskendunud keelepoliitikale ja -korraldusele. Soovitan tutvuda Vaicekauskienė ja ajaloolase Nerijus Šepetyši 2018. aastal ilmunud ingliskeelse programmilise artikliga „Lithuanian language planning: a battle for language and power“ (Vaicekauskienė, Šepetyš 2018). Sõjanduse terminid lausa artikli pealkirjas!

Eriti keeruliseks ja mitmedimensiooniliseks muutub keelehooldaja töö olukorras, kus arhailised jooned säilitanud keel on väga paljude kõnelejate jaoks, aga ka riikliku ideoloogia kohaselt rahvuskehandi kandev sümbol

³ <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/didziosios-klaidos>

⁴ <https://www.apeliacinis.lt/kalbos-patarimai-teisininkams/nutarimas-del-didziuju-kalbos-klaidu-saraso-pripazintas-negaliojanciu/825>

ja selle ajaloolise kuju muutumise sallimist tõlgendatakse kohati lausa rahvuse reetmisena: „Leedu keele reetmine tähendab Leedu reetmist“. See tsitaat pärineb Vilniuse ülikooli vanema põlvkonna keeleteadlaste avalikust kirjast, mille kolleegid saatsid 2019. aastal Leedu vabariigi presidendile, Leedu seimi esimehele ja paljudele riiklikele institutsioonidele⁵ ning mis protesteeris jõuliselt nn liberaalse suuna vastu keelehooldes: „On vaja ka edaspidi alles hoida leedu keele eripära, jätkates ühiskeele normimist ja arendamist, mis tugevdab nii kodanike ühtsust kui ka rahvuse kestmise alustalasid. On selge, et tänapäeva leedu keeles toimuvad muutused, paljuski tingitud üleilmastumisest. Siiski ei tohi jätta keelt selles muutuste tuules omapäi.“

Vastastikku sõimatakse meedias üksteist „nihilistideks“ (Vilniuse ülikooli keeleteadlaste kiri) ja teisalt „demokraatia vastasteks ning nõukogude ideoloogia jätkajateks keelekorralduses“ (Vaičekauskienė 2018). Mõneti võib siin näha ka põlvkondlikku lõhet – vanemaelised keeleteadlased on pigem normimise ja keelekasutajale selgete juhiste andmise poolt, samas kui nooremad peavad vajalikuks liberaalsemat ja tegelikku keelekasutust rohkem arvestavat suunda.

Lõpetuseks

Siinkirjutaja ei soovi oma artikliga sekkuda sõbraliku Balti riigi keelepoliitikasse ega poolt valida. Küllap suudavad need kaks keelehooldes suunda ajapikku teineteisega dialoogi pidades ka mõistliku lahenduseni jõuda.

Viidatud kirjandus

Keeleinspektiooni aruanne 2019 = Valstybinės kalbos inspekcijos 2019 metų veiklos ataskaita. https://vki.lrv.lt/uploads/vki/documents/files/VKI%202019%20M_%20VEIKLOS%20ATASKAITA.pdf (vaadatud 02.09.2020).

Keelestrateegia 2018 = Valstybinės kalbos politikos 2018–2022 metų gairės. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/cd0584707b6e11e89188e16a6495e98c?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=2fa062c8-0d9b-4b80-9a44-8938b12fe0a4> (vaadatud 02.09.2020).

⁵ <http://alkas.lt/2019/06/26/vilniaus-universiteto-lituanistai-kalbininkai-atsiriboju-noo-bendrinei-kalbai-primetamu-nihilistiniu-ideju/>

- Schleicher, August 1856. Handbuch der litauischen Sprache. Weimar: H. Boehlau.
- Vaicekauskienė, Loreta, Nerijus Šepetys 2018. Lithuanian language planning: a battle for language and power. – Language Planning in the Post-Communist Era: The Struggles for Language Control in the New Order in Eastern Europe, Eurasia and China. Ernest Andrews (ed.). Palgrave Macmillan, 193–218.
- Vaicekauskienė, Loreta 2018. Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis: daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos. http://www.sociolingvistika.lt/failai/vaicekauskiene_NZ-A_2010_5-6.pdf (vaadatud 02.09.2020).

OK